РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.12 (477): 341

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І ПРАВО: НАПРЯМИ ВПЛИВУ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Тимченко С.М., д.і.н., к.ю.н., професор
Удовика Л.Г. к.філос.н., доцент

Запорізький національний університет

Під впливом глобалізації відбуваються зміни у правовій системі та системі права. Зовні глобалізація впливає на право на рівні взаємовідносин національних правових систем, на рівні функціонування національних правових систем та на рівні методології пізнання. В системі права під впливом глобалізації коригується його сутність, зміст, цілі, завдання, призначення, а також джерела (форми) права.

Ключові слова: глобалізація, право, правова система, система права, гуманізація права, інтернаціоналізація права, уніфікація права, джерела права.

Тимченко С.М., Удовика Л.Г. ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ПРАВО: НАПРАВЛЕНИЕ ВЛИЯНИЯ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ / Запорожский национальный университет, Украина
Под влиянием глобализации происходят изменения в правовой системе и системе права. Внешне глобализация влияет на право на уровне взаимоотношений национальных правовых систем, на уровне функционирования национальных правовых систем и на уровне методологии познания. В системе права под влиянием глобализации корректируется его сущность, содержание, цели, задачи, предназначение, а также источники (формы) права.

Ключевые слова: глобализация, право, правовая система, система права, гуманизация права, интернационализация права, унификация права, источники права.

Timchenko S.M., Udovika L.G. GLOBALIZATION AND RIGHT: DIRECTION OF INFLUENCE AND PROGRESS TREND / Zaporizhzhya national university, Ukraine
Under influence of globalization there are changes in the legal system and system right. Outwardly globalization influences on a right at the level of mutual relations of the national legal systems, at the level of functioning of the national legal systems and at the level of methodology of cognition. In the system right the essence, maintenance, aims, tasks, destiny, and also sources (forms) are corrected under influence of globalization.

Key words: globalization, right, legal system, the system right, humanizing right, internationalization right, standardization right, sources right.

Для вітчизняної юридичної науки аналіз загальнотеоретичних аспектів розвитку права в умовах глобалізації загострюється у зв'язку з необхідністю адаптації українського права і законодавства до Європейського Союзу та СОТ, виконання нашою державою зобов'язань перед Радою Європи та іншими процесами, пов'язаними з інтеграцією України до міжнародних та наддержавних політичних утворень.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що окремі аспекти проблем розвитку права в умовах євроінтеграції і глобалізації стали предметом дослідження вітчизняних науковців, насамперед в межах порівняльного правознавства, окремих галузей права. Свідченням цього слугують наукові публікації у фахових журналах. Саме тому у подальшому дослідженні вищевказаної проблеми слугуватимуть у нагоді праці таких науковців як Денисов В.Н., Дмитрієв А.І., Журавський В.С., Забігайло В.К., Євінтов В.І., Копиленко О., Костицький В., Кресін О., Кресіна І.О., Мартиненко П.,

Лисенко О., Оніщенко Н.М., Опришко В.Ф., Погорілко В.Ф., Рабінович П.М., Савчин М.В., Тодика О.Ю., Шемшученко Ю.С. та ін.

Наукову цінність мають і доробки російських правників таких як Лукашук І.І., Кулаков М.В., Коллонтай В.О., Уткін Л.І., Кочетов Є.Г., Марченко М.Н.. Міхєєв В., Шестопал А.В., Грохальскі С., Кувалді В., Ільїн М.В., Нєфтієва В., Чернявська В., Вітушко В.А., Єгоров А.В., Лукянова Є.Г. та ін.

Разом із тим, якщо проблема розвитку права в умовах євроінтеграції стала полем наукового пошуку, то вплив глобалізації на розвиток права не знайшов належної уваги науковців, хоча цей аспект проблеми є не менш актуальним і значущим. Підтвердженням цього може слугувати той факт, що «провідники» чи суб'єкти глобалізації представлені західними наддержавними утвореннями, ТНК поширюють, а інколи і нав'язують власне бачення сучасних світових економічних, фінансових, політичних і правових процесів, власні цінності й інтереси та ін. Разом із тим, між європейським баченням суспільного розвитку, місця й ролі в ньому права, та світовими є суттєві відмінності й суперечності, які потребують ґрунтовних наукових досліджень. Саме тому в нагоді стануть наукові доробки постійно діючого міждисциплінарного семінару клубу вчених «Глобальний світ» (Росія), західних фахівців права XX століття, таких як Боббіо М., Давід Р., Енгіш К., Жоффре-Спінозі К., Рулан Н., Фебрайо А., Фройнд Ж., Мур Р., Луман Н., Цільке А., Рез Дж., Хімма К., Дженнікс А., Еріх Г., Хабермас Ю., Вільямс Г., Двойкін Р., Меккі Дж., Ципеліус Р. та ін.

Мета роботи – визначити напрямки впливу і тенденції розвитку українського права під впливом глобалізації.

Загальновизнано, що глобалізація як універсальне за своєю природою явище охоплює собою не тільки світову економіку, фінанси, засоби масової інформації, де вона проявляється найбільшою мірою, але й інші сфери й аспекти державного й громадського життя, включаючи право.

У юридичній науковій літературі вірно із цього приводу відзначалося, що «глобалізація суттєво впливає на трансформацію, зміни й модернізацію державно-правових інститутів, норм і відносин на всесвітньому, макрорегіональному і внутрішньодержавному рівнях, стимулює, прискорює й оновлює процеси універсалізації в сфері права» [1, 38].

При цьому процес впливу глобалізації на право в найбільш широкому, загальнотеоретичному й методологічному плані відрізняється такими особливостями й рисами, як :

а) різнобічність і системність його впливу на право, обумовлені самою природою глобалізації «як системної інтеграції ідей, принципів, зв'язків і відносин» [2, 29];

б) фундаментальний і разом із тим (у потенційному плані) досить радикальний характер впливу глобалізації на право й на процес розвитку його теорії. У зв'язку із цим далеко не випадково західні дослідники даної матерії звертають увагу на потенційну можливість і навіть неминучість настання «фундаментальних змін» як у самому праві, так і «у його сучасній теорії», вказують на необхідність застосування «плюралістичного підходу» до процесу пізнання сучасного права й розробки його теорії [3, 13];

в) велика розмаїтість шляхів і форм впливу глобалізації на право і його теорію, результатом яких є інтернаціоналізація права, що виступає у вигляді його рецепції, гармонізації й уніфікації [4, 20];

г) прямий і непрямий (в основному через економіку й політику) вплив процесу глобалізації не тільки на національне (внутрішньодержавне), але й на міжнародне право – на його характер, джерела, зміст, «механізм дії» [5, 173];

д) наявність певних меж впливу процесу глобалізації на право, результатом якого, на думку дослідників, є утворення так званого метаправа, сприйманого як «закономірний і завершальний цикл правового розвитку, фаза еволюції права, що розкриває на планетарному й космічному рівнях глибинну природу й масштаби права» [6, 30].

Поряд із названими особливостями впливу процесу глобалізації в цілому на право, на його окремі інститути й на теорію права в реальному житті мають місце й інші особливості, які, тією чи іншою мірою співвідносяться з ними. Вони значною мірою відображають сучасну соціально-економічну й політичну реальність, що склалася на початку XXI ст. у світі, а також фокусують увагу на тих проблемах і труднощах, які пов'язані з «пристосуванням» права до сучасних реалій, породженим самою глобалізацією [7, 70-78].

Сучасні західні науковці, які досліджують проблеми глобалізації, виділяють щонайменше три основні напрямки її впливу на право, а разом із тим на його теорію й методологію його пізнання.

Перший напрямок пов'язаний із впливом глобалізації на характер взаємовідносин національних правових систем, посилення їх тісного взаємозв'язку й взаємозалежності. Відтак, уже недостатньо досліджувати кожну систему окремо, а необхідно розглядати їх у загальній системі» внаслідок їх тісного зв'язку й взаємодії в цей час. Попередні теорії, що виходять із «самодостатності внутрішньодержавного права» і спрямованості міжнародного публічного права на регулювання тільки зовнішніх зв'язків, що виникають між різними державами, «у цей час, на думку авторів, досить істотно розходяться з реальною дійсністю» [3, 51].

Другий напрямок впливу глобалізації на право й на його теорію асоціюється, на думку західних дослідників – фахівців у галузі англосаксонського права, переважно зі зміною головного напрямку розвитку даної правової сім'ї, що все більше фокусується не на проблемах внутрішнього правопорядку, а на проблемах світового (глобального) правопорядку [8, 360].

Третій напрямок пов'язується із впливом глобалізації не стільки на право як явище, скільки на його теорію й відповідну методологію. При цьому автори не без підстав виходять із того, що під впливом процесу глобалізації з неминучістю будуть «видозмінюватися» старі правові теорії й виникати нові «правові моделі», в основу яких буде «закладена» нова правова культура, ідеологія, а також нова методологія пізнання людиною оточуючого правового середовища [3, 53-54].

Поряд із названими напрямками впливу глобалізації на правову теорію й матерію в західній літературі виділяються й інші напрямки, які заслуговують на особливу увагу, вони й стосуються, переважно, лише зовнішніх сторін правової матерії – сфер її «застосування», характеру відносин між різними правовими масивами, географії її поширення та ін.

Разом із тим слід зазначити, що процес глобалізації впливає не тільки на зовнішні аспекти правової матерії, але й на її внутрішній зміст, форми її організації й прояву [11, 66-77], а також її соціальну суть. Немає сумніву в тому, що глобалізація значно впливає на «зовнішній вигляд» права й на характер відносин, що існують як між різними правовими системами, так і між правовими сім'ями, однак безперечно й те, що глобалізація одночасно впливає й на внутрішні процеси, що відбуваються в праві.

Саме тому необхідно звернути увагу на внутрішні зміни в праві, що відбуваються під впливом глобалізації.

По-перше, глобалізація впливає на зміну сутності права як феномена, воно все більш активно виявляється як регулятор суспільних відносин не тільки на національному, але й на наддержавному, глобальному рівні – на рівні відносин транснаціональних корпорацій, міжнародних банків, міждержавних об'єднань та ін.

Ґрунтуючись на загальнофілософському уявленні про сутність права, що склалося у науковій літературі, як про «головну, внутрішню, стійку якісну основу права, що відображає його дійсну природу й призначення в суспільстві» [10, 129], необхідно помітити, що за умов розвитку глобалізаційних процесів певною мірою змінюється соціальна сутність як національного, так і міжнародного права. Його сутність еволюціонує від вираження й захисту не тільки і не стільки класових, а, насамперед – загальнолюдських, інтересів.

При цьому необхідно звернути увагу на те, що глобалізація як «об'єктивний, невблаганно діючий процес» [11, 5] з неминучістю привносить у соціальну сутність і зміст національного права поряд із класовим і загальнолюдським інтересом також іноземний інтерес. Носіями останнього є не тільки більш сильні, індустріально розвинені держави відносно менш сильних і менш розвинених у цьому плані держав, але й транснаціональний капітал. Саме наявністю цього начала, що активно впливає на зміну сутнісних елементів інших держав і правових систем, пояснюється факт активного захисту державами-метрополіями інтересів «свого» національного й транснаціонального бізнесу за кордоном, а також основна причина розгляду ними транснаціональних корпорацій у якості «партнера» при вирішенні «багатьох проблем, що виникають у їхніх відносинах з іншими країнами» [12, 698].

Аналогічні процеси трансформації сутності, обумовлені глобалізацією й зміною співвідношення в навколишньому світі соціально-економічних, політичних та інших сил, відбуваються не тільки в національному, але й у міжнародному праві, сутність якого в ряді випадків обумовлюється значною мірою не тільки й навіть не стільки узгодженням воль, скільки домінуванням волі й інтересів однієї держави над іншими [13].

По-друге, глобалізація робить певний вплив не тільки на сутність права, але й на його зміст, інституціональну й функціональну роль, а також на цілі, завдання і на призначення права.

Національний компонент у внутрішньодержавному праві поступово витісняється глобальною складовою й, відповідно внутрішньодержавні правові стандарти, що наповнюють собою формально-юридичний та інший зміст національного права, у міру розвитку інтеграційних процесів послідовно витісняються наддержавними, глобальними стандартами. У техніко-юридичному плані це здійснюється двояким шляхом, а саме шляхом прямого перенесення сформованих правових стандартів із глобального або регіонального рівня, як це має, наприклад, місце в Європейському Союзі, на національний рівень або ж шляхом приведення існуючих національних правових стандартів відповідно до наднаціональних стандартів.

Варто помітити, що стандартизація як явище тією чи іншою мірою властива не тільки правовій, але й багатьом іншим сферам життя суспільства – таким, як економічна, соціальна, політична, духовна та ін. [14, 89].

Однак у праві вона знаходить найбільш яскравий прояв. Своє конкретне вираження правова стандартизація, знаходить насамперед у встановленні в рамках міжнародних організацій «єдиних мінімальних норм і вимог до правового регулювання тих або інших суспільних відносин»; у встановленні однакових вимог, що стосуються прав і

свобод людини й громадянина; у визначенні й установленні «правових стандартів в області функціонування правосуддя, у підприємницькій діяльності, у фінансовій сфері та ін..» [15, 9-10].

Разом зі зміною формально-юридичного («стандартизованого») аспекту змісту права певною мірою змінюються й інші його аспекти, а також піддаються відомому «коректуванню» цілі, завдання й саме призначення права. Як по суті, так і у змісті права в міру розвитку процесу глобалізації все більше місце будуть займати не національні, внутрішньодержавні, а наддержавні начала. Проблема полягає не в самому впливі, не в обсязі тих або інших начал, «закладених» у сутність і зміст права, не в їх «кількісному», а в «якісному» складі.

Головне, щоб «право як таке, у цілому», за справедливими зауваженнями західних дослідників, незалежно від того, чи є воно локальним (національним) або глобальним, переважають у ньому глобальні стандарти й начала або регіональні разом із національними (локальними), відповідало б «інтересам і вимогам суспільства» і повною мірою здійснювалося. У іншому випадку воно взагалі «навряд чи може вважатися правом» [16, 2]. Відповідно правова система, яка «хоча б частково відступила від цих вимог і інтересів, навряд чи може вважатися в юридичному змісті повноцінною» [17, 271].

По-третє, процес глобалізації впливає не тільки на сутність, зміст й призначення права, але й на його джерела, або форми, права.

Цей вплив позначається на всіх рівнях існування правової матерії, а саме на глобальному, регіональному й внутрішньодержавному (національному). На перших двох рівнях поява й зміна в міру розвитку суспільства й держави джерел права безпосередньо пов’язана, в основному, із правотворчою діяльністю наддержавних і міждержавних інститутів, а на національному рівні, як і раніше, переважно із правотворчою активністю держави.

У цей час, як свідчить суспільна практика, найбільш сильному й найбільш помітному впливу з боку глобалізації піддалися джерела регіонального й національного права.

Наочним прикладом впливу глобалізації на джерела регіонального права може служити процес становлення й розвитку в післявоєнний період різних джерел права Європейського Союзу – таких, як установчі договори; договори, що вносять зміни й доповнення в установчі документи; договори про приєднання нових держав до Європейського Союзу; прецеденти, створювані Європейським судом справедливості, і інші акти [18].

Одним із прикладів впливу глобалізації на джерела національного права може служити еволюція джерел права сучасної України. Результатом її стало більш широке використання в різних галузях права правового договору як джерела права; фактичне визнання й застосування судової практики (прецеденту) як джерела права; поява в системі нормативно-правових актів, положення про те, що «загальновизнані принципи й норми міжнародного права й міжнародні договори України є складовою частиною її правової системи.

По-четверте, глобалізація впливає на процес правотворчості, правозастосування й правоохоронний.

При цьому мова йде не тільки й навіть не стільки про техніко-юридичну й «технологічну», скільки про інституціональну сторону питання, про більше широке залучення до правотворчої, правозастосовної й правоохоронної діяльності поряд із національними державними інститутами також міжнаціональних, наддержавних і регіональних інститутів.

Розглядаючи сучасний глобальний світ у різних вимірах, таких, зокрема, як політичне, економічне, цивілізаційне, правове та ін., неважко помітити, що в кожному з них у міру розвитку процесів глобалізації й регіоналізації відбуваються досить помітні зрушення як у функціональному, так і в інституціональному плані.

Це проявляється, зокрема, у тім, що поряд із новими функціями й цільовими настановами на глобальному й регіональному рівнях з'являються нові суб'єкти економічних, політичних, правових та інших відносин, нові суб'єкти в сферах правотворчості, правозастосування, а також у сфері правоохоронної діяльності. Це не тільки ООН, ЮНЕСКО й інші їм подібні інститути, що сформувалися в післявоєнний період. До такого роду суб'єктів варто віднести також міжнародні фонди типу МВФ, міжнародні банки, міжнародні суди на зразок Гаазького суду, правоохоронні інститути типу Інтерполу, транснаціональні корпорації й інші міждержавні й наддержавні організації.

У науковій літературі доцільно відзначається з приводу правового виміру глобального світу й появи нових суб'єктів правових відносин, що «правовий вимір глобального світу спонукає до перегляду всієї системи правового регулювання, викликаного появою новітніх суб'єктів світового господарства як на національному, так і на наднаціональному рівнях» [19, 132].

Поряд із названими напрямками впливу глобалізації на право існують і інші напрямки. Їх багато, і вони досить різноманітні. Одні з них проявляються досить чітко, інші – ледь простежуються. Проте всі вони, маючи на увазі об'єктивність і наростаючий характер впливу глобалізації на право, заслуговують на особливу увагу й окреме всебічне вивчення.

Причому мова йдеться не тільки про зміни, що відбуваються під впливом процесу глобалізації в самому праві як явищі, але також і в його теорії. Адже цілком зрозуміло й природно, що будь-які зміни в праві не можуть відповідним чином не відбитися й на його теорії, як, утім, і навпаки: наукова теорія, що адекватно відображає дійсність не може відповідним чином не відбитися на самім праві.

Варто погодитися в принципі з думкою, висловленою у науковій літературі про те, що «в основі глобалізації права лежить майже загальновизнана ідея права як найбільш ефективного засобу досягнення соціальних ідеалів» [20, 57]. Однак при цьому не можна не брати до уваги той факт, що соціальні ідеали досить розрізняються один від одного в різних індивідів, верств, класів і т.ін., і що у світі немає єдиного (універсального) соціального ідеалу, який міг би лежати в основі як самого процесу глобалізації, так і породжуваної ним теорії права.

Таким чином, коли в основу тієї або іншої правової теорії «ставиться» певний ідеал, що до того ж, як правило, декларується в якості загального, і відповідно правова теорія уявляється у вигляді засобу досягнення цього ідеалу, варто мати на увазі, що такого роду декларації завжди були й залишаються не чим іншим, як тільки деклараціями.

Незалежно від того, чи йде мова про традиційні правові концепції або про новітні теоретичні розробки в області права, в основі їх завжди лежали й залишаються лежати не тільки й навіть не стільки абстрактна соціальна справедливість і соціальний ідеал, скільки цілком певні соціальні цілі і цілком конкретні соціально-класові, групові (кланові), олігархічні й тому подібні інтереси. Дане положення, повною мірою стосується як національного права і його теорій, що відображають, так і розвитку наднаціонального права й відповідних йому теорій, що формується в міру, глобалізації. Зрозуміло, у політико-ідеологічному плані глобальне право (метаправо) і теорія, що формується на його основі, можуть уявлятися у вигляді еталонів справедливості й

найбільш ефективних засобів досягнення соціальних ідеалів. Однак навряд чи зміниться в результаті цього поряд з їхнім іміджем суть і зміст даних феноменів.

У західній юридичній літературі в останні роки у зв'язку із впливом глобалізації на право й на його теорію досить багато говориться про необхідність використання плюралістичного підходу до пізнання тих «фундаментальних» змін, які з неминучістю відбудуться в самому праві і його теорії «на різних рівнях їхньої складності й загальності» [3, 13].

Звучать заклики до більш широкого й більш активного використання при цьому замість традиційної концепції «твердого позитивізму» сформованої теорії так званого м'якого позитивізму, що включає в себе поряд із положеннями позитивного права «певний мінімум» елементів природного права [3, 18].

Розвиваються ідеї про формування на базі трансформованого національного й міжнародного права всеохоплюючого глобального права (метаправа) і недопущення при цьому, особливо в договірному праві, «використання моральної фразеології», що веде до «небезпечного змішання» права й моралі й – як наслідок – до «плутанини» у сфері нормативного регулювання й падіння ефективності права. Правова система, пояснюється при цьому, «повинна діяти як математична система» [21, 996].

Поряд із названими ідеями й положеннями, що стосуються формування метаправа і його теорії, у західній, а частково й у вітчизняній літературі розвиваються й інші погляди на дане питання. Однак при всій їх важливості й актуальності вони проте торкаються лише поверхневих, суто формальних сторін правових явищ і правових теорій, що формуються на їхній основі.

У зв'язку з цим на особливу увагу заслуговує застереження, зроблене М.Н. Марченко: «сутність питання щодо впливу процесу глобалізації на право й на його теорію, полягає не тільки й навіть не стільки в тім, як буде формуватися і яким чином буде розвиватися глобальне право і його теорія, скільки в тім, якими за своєю соціальною природою й призначенням буде це право і його теорія, які цілі вони будуть переслідувати й інтереси яких верств світового співтовариства вони будуть у першу чергу обслуговувати. Саме ці життєво важливі, реальні, а не суто формальні аспекти права і його теорій повинні виступати на перший план у процесі пізнання даних феноменів, так само як і основних напрямках впливу на них процесів глобалізації й регіоналізації» [22, 279].

Хоча в сучасній науковій думці висловлюються й протилежні погляди щодо впливу глобалізації на право. Так, на думку О.С.Звонарьової «процеси глобалізації суттєво проявилися в правовій сфері, торкнувшись, насамперед, рівня правових систем національних держав, а також міжнародного права. Що стосується власне специфіки права локальних цивілізацій (тобто власне правових традицій), то тут (за виключенням самої Західної Європи) суттєвих новацій у зв'язку з глобалізацією не відбулося. …наголошуємо, що ніяких якісних змін не відбулося, оскільки всі зазначені процеси в правовій сфері мають вельми давню історію» [23, 80-81].

Дійсно процеси взаємодії, рецепції, інтеграції й конвергенції права мали місце і в минулому, але ступінь їх інтенсивності й змістовності була зовсім іншою. Кінець XX і поч.. XXI ст..ознаменувався становленням відкритого інформаційного суспільства, глобалізацією, які сприяли і стимулювали стрімке зростання зазначених процесів. У зв'язку з цим, слід згадати діалектичний закон взаємного переходу кількісних і якісних змін, згідно з яким кількісні зміни на певному етапі призводять до якісних, а нова якість породжує нові можливості й інтервали кількісних змін [24, 140-141].

Разом з переходом кількості в якість відбувається зворотній перехід – якості в кількість. Нова якість впливає на зникнення одних і становлення інших «кількостей». Перехід якісних змін в кількісні в процесі розвитку виявляється тому, що якість:

1) визначає характер і напрям кількісних змін, 2) має суттєвий вплив на швидкість, темпи протікання кількісних змін і 3) визначає міру даного явища.

Ґрунтуючись на цьому більш слушною уявляється позиції тих науковців, які вважають що сучасні правові системи в умовах глобалізації зазнають сутнісних змін, що виявляється в інтернаціоналізації, конвергенції права, появі нових суб‘єктів правовідносин, правовій акультурації та ін. Найбільш яскравим прикладом може слугувати таке інтеграційне об‘єднання як Європейський Союз.

У сучасних умовах право виступає як інструмент глобалізації і, водночас, засіб керування її процесами. При цьому зростає не тільки інструментальна цінність права, але і його власна цінність як міри свободи, рівності й справедливості. Тенденція зростання ролі й значення права в житті суспільства й усього людства, у забезпеченні його стабільності й функціонування є головною в ряді основних напрямків розвитку цього соціального феномена у XX і XXI ст. Ця загальносоціальна тенденція проявляється в низці інших тенденцій розвитку права. Вищезазначене обумовлює глибокі зміни як внутрішньодержавного, так і міжнародного права, включаючи й характер їхньої взаємодії.

Істотні зміни відбуваються як на рівні правової системи, так і системи права. Найчастіше в юридичній науці розглядаються ті зміни, які простежуються на рівні системи права, окремих галузей і підгалузей, інститутів і норм права. Разом із тим, правова система загалом, її складові елементи і підсистеми також зазнають істотних змін, насамперед, на рівні інституціональної (суб’єктний склад), нормативної (регулятивної) та ідеологічної підсистем.

Не вдаючись у детальний і всебічний розгляд спектра суджень і поглядів з приводу визначення поняття глобалізації, а тим більше його оцінок, слід зазначити методологічно важливі аспекти глобалізації для подальшого аналізу.

Ґрунтуючись на системному підході науковці визначають глобалізацію як системну, багатоаспектну і різнорівневу інтеграцію різних державно-правових, економіко-фінансових і суспільно-політичних інститутів, ідей, принципів, зв’язків, морально-політичних, матеріальних та інших цінностей, різноманітних відносин. «Глобалізація виражається також у взаємопроникненні, взаємовпливі культур, цивілізацій, в посиленні стандартизації способу життя, свідомості та поведінки людей, освіти тощо. Глобалізація включає і багато інших сторін зростання взаємозв‘язку й інтеграції людських співтовариств: посиленні ролі наднаціональних і транснаціональних структур та учасників системи міжнародних відносин…» [25, 5].

Таке визначення акцентує увагу на методологічно важливих аспектах глобалізації – системності, динамізмі, багаторівневості. До цього слід додати, що глобалізація має об’єктивний характер, вона є ніким не інспірованим «зовні» процесом, характеризується функціональними та інституціональними аспектами.

Під впливом глобалізації відбуваються істотні зміни в правовій системі та всіх її підсистемах, вони торкаються більшою чи меншою мірою всіх елементів. На важливість і значущість аналізу розвитку права в умовах глобалізації звертають увагу провідні науковці. Так, на думку Ю.С. Шемшученка, «для України значимість систематичного аналізу глобалізації пояснюється перш за все тим, що наша держава перебуває в процесі входження до глобалізаційного простору, а також відсутністю належного правового механізму, який би забезпечував цей процес. Елементами даного механізму виступають засади зовнішньої і внутрішньої політики України, правові конструкції, що забезпечують примат міжнародного права щодо національного, норми, що регулюють процедуру імплементації норм міжнародного права у внутрішнє законодавство, зокрема шляхом ратифікації» [26, 146-147].

Як відомо, історія формування і розвитку правових звичаїв, традицій, особливості законодавства, специфіка юрисдикційних органів, характеристики правового менталітету, правової культури обумовлюють особливості правових систем. Попри існуючі відмінності правові системи світу мають схожу структуру, яка виявляється в стійкій єдності її елементів, їх зв'язків, цілісності, зв'язків елементів із цілим. Правова система, як частина системи держави, тісно пов'язана з економічною, політичною, соціальною та іншими підсистемами.

Оскільки поняття правової системи не є предметом нашого дослідження, звернемося до здобутків сучасних науковців. Так Н.М. Оніщенко визначає правову систему як об'єктивне, історично закономірне явище, яке включає в себе взаємопов'язані, взаємообумовлені і взаємодіючі компоненти: право і втілююче його законодавство, юридичні установи, юридичну практику, суб'єктивні права і обов'язки, правову діяльність і правовідносини, правосвідомість і культуру, правову ідеологію та ін. [27, 308].

У вказаній дефініції акцентовано увагу на об'єктивному та історичному характері правової системи та системоутвоюючих зв'язках і взаємозалежностях її елементів, що зорієнтовує будь-яких дослідників при аналізі окремих елементів правової системи зважати не лише на статичний, але й динамічний аспект правової системи.

У вітчизняній юридичній науці взаємодія елементів (компонентів) правової системи суспільства дозволяє виділити п'ять підсистем її функціонування [28, 302-303]: 1) інституційна – суб'єктний склад (суб'єкти права) як системоутворюючий фактор усієї правової системи; 2) нормативна (регулятивна) – правові норми і принципи, що регулюють відносини між суб'єктами права, що об'єктивовані й систематизовані в нормативно-правових актах; 3) ідеологічна – праворозуміння кожної людини, її правосвідомість і правова культура, можливість оцінити правове буття і вибрати варіант поведінки – правомірної і неправомірної; 4) функціональна – правотворча, правореалізаційна, правозастосування, правове виховання, правовідносини, юридична практика. Через них формується, змінюється, здійснюється дія норм права; 5) комунікативна – інтегративні зв'язки всіх підсистем функціонування правової системи суспільства в цілому, визначальну ефективність правового регулювання, законність і правопорядок. Кожна із самостійних частин правової системи суспільства має власну структуру, свої принципи організації і діяльності.

Таким чином, поняття «правова система» має узагальнюючий характер. Воно містить у собі, власне кажучи, усі правові явища: правотворчість, правосвідомість, правореалізаційну діяльність, правову ідеологію, на які впливає глобалізація.

Глобалізація як домінантна тенденція соціального буття є виявом складності й неоднозначності соціокультурної і правової трансформації. Свідченням вищезазначеного можуть слугувати наступні тенденції розвитку українського права і відповідні проблеми, що виникають на цьому шляху. При цьому поза нашою увагою залишається питання впливу глобалізації на національну державу, тенденції і проблеми, які виникають у зв'язку з цим.

Зазначимо найбільш суттєві тенденції розвитку українського права на рівні системи права в умовах глобалізації, які в подальшому стануть предметом ґрунтовного дослідження.

1. Насамперед, в умовах глобалізації відбувається збільшення зон дії права, розширення меж правового простору, що є наслідком інтенсивного зростання ділової активності як особистостей, так і груп, що обумовлює глобальні об'єми правової активності й правовідносин. Зазначене потребує пошуку адекватних механізмів опосередкування правових контактів (конструктивної активності й поведінки)

глобального рівня. Регулятивний потенціал права потребує втручання в нові сфери – транснаціональних соціальних зв'язків і контактів.

Правова глобалізація відображає не тільки просторово-об'ємні, кількісні, але насамперед якісні характеристики інтернаціоналізації, наростання загального в нормативно-правовому житті сучасної цивілізації й, що особливо важливо, правова глобалізація є відбиттям тенденцій юридизації, точніше – правового нормування основних сфер соціальної дійсності в умовах переходу сучасної цивілізації до цінностей плюралістичної демократії, затвердження у всесвітньому масштабі цінностей індустріального суспільства й поступового «вростання» національних соціально-політичних систем у єдину всесвітню інформаційну систему.

2. Зростання ролі права в удосконалюванні управління соціальними процесами виявляється також у розширенні й поглибленні правового регулювання, появі нових галузей, підгалузей та інститутів права. Ця тенденція, викликана ускладненням предмета правової регламентації, характерна як для України, так і для всього світу. Розширення сфери правового регулювання пов'язується з поширенням дії права як на зовсім нові, сфери соціальної дійсності, так і на ті з них, які не перебували в полі зору вітчизняного законодавця. З'явилися нові галузі, інститути права й законодавства, такі як інформаційне право, космічне законодавство, законодавство про навколишнє середовище, про науку й техніку, законодавство про енергетику, медичне право. Розширення сфери правового регулювання супроводжується іншою тенденцією – поглибленням правового регулювання суспільних відносин, більш повним, конкретним і всебічним їхнім регламентуванням. Як відзначає О.С. Піголкін, поглиблення правового регулювання – це головний магістральний шлях розвитку сучасного законодавства [29, 20].

Основу глобальної юридизації суспільних відносин становлять насамперед процеси правової модернізації, які можуть бути представлені в різних аспектах: інституціональному, правотворчому, що полягає в зближенні правових систем сучасності; правореалізаційному аспекті, де особливий інтерес викликає формування наднаціональних юрисдикційних органів; в аспекті затвердження нової правової ідеології, нового типу правосвідомості й правової культури, що виражається в уніфікації правових цінностей і зближенні фундаментальних характеристик національних правових культур та ін.

3. Ускладнення всіх сторін суспільного життя людства на поч. XXI ст. призвело до зростаючої політизації суспільства, його соціальних інститутів, у тому числі й правових. Відтак, як на державному, так і наддержавному рівні зростає роль публічного права.

За останнє десятиліття українське конституційне право обновилося повністю, предмет його істотно розширився й ця тенденція триває. Кардинальні зміни торкнулися виборчого права, діяльності представницьких органів влади, законодавчо забезпечується багатопартійність, політичний та ідеологічний плюралізм, гласність, існування опозиції, свобода слова.

Опосередкування правовими нормами більш широкого спектра політичних відносин у державі й на міжнародній арені свідчить про тенденцію політизації права, а тому появи низки нових проблем.

На особливу увагу заслуговують системні взаємозв'язки між правовою глобалізацією й конституціоналізацією правопорядку, що в найбільш загальному вигляді виражається в інтернаціоналізації сучасного конституціоналізму, з одного боку, і конституціоналізації самих процесів юридизації соціальної дійсності, з іншої. Розкриття змісту й з'ясування суті цих зв'язків і залежностей є запорукою ясного бачення перспектив формування

єдиного світового правопорядку, місця України у відповідних процесах правової глобалізації.

4. Наступною є тенденція гуманізації права. На початку третього тисячоліття гуманізація права постає як необхідний, нагальний і водночас суперечливий процес, як прагнення суспільства убезпечити себе й майбутні покоління від ускладнених процесів соціалізації й індивідуалізації, негативних наслідків глобалізації та інтернаціоналізації, як спроба віднайти шлях із перманентного стану відчуження людини від влади, права, власності. Аналіз свідчить, що в багатьох країнах права людини визнаються формально, зовнішня політика держав у сфері прав людини також не завжди послідовна, особливо якщо йдеться про великі держави з глобальними інтересами. Окремі західні фахівці, критично оцінюючи стан справ у цій сфері, вважають, що зовнішня політика, яка прагне сприяти утвердженню прав людини, є небезпечно ідеалістичною і наївною (Г. Балл, Г. Моргентау, Г. Кісінджер).

Світова тенденція гуманізації підсилюється і в українському праві й законодавстві. Гуманізація вітчизняного права фактично розпочалася з антропологічного повороту, започаткованого прийняттям нової Конституції України, яка проголосила, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст.3) та визнала пріоритет загальнолюдських цінностей над класовими. Зважаючи на юридичні властивості Конституції, як Основного Закону, у правовій системі України розпочався процес гуманізації всіх її елементів. Для нас важливим є той факт, що в центр всього правопорядку поставлено Людину, потім інститути громадянського суспільства і тільки потім держави. З прийняттям нової Конституції значно розширилися конституційні права та свободи людини і громадянина, була закладена основа правової охорони приватного життя та встановлені основні напрямки відповідного законодавчого регулювання.

Україна враховує у своєму законодавстві сформовані у XX ст. міжнародні стандарти прав людини, закріплені в Загальній декларації прав людини, пактах про політичні й цивільні, про економічні, соціальні й культурні права, міжнародні конвенції про захист тих або інших категорій громадян (дітей, жінок і т.д.). Приєднання України до Європейської конвенції про захист прав і свобод людини, і до протоколів до неї, визнання юрисдикції Європейського суду з прав людини обов'язково з питань тлумачення й застосування Конвенції й протоколів до неї ставить перед українською державою завдання подальшого вдосконалювання законодавства з врахуванням прецедентного права Ради Європи.

Реформування фундаментальної галузі публічного права – адміністративного права пов'язується також із врахуванням у новому українському законодавстві стандартів, пріоритетом яких є захист прав людини від сваволі адміністрації, стабілізація управління, забезпечення її ефективності, судовий контроль за діяльністю всіх без винятку суб'єктів виконавчої влади. Норми й інститути адміністративного права знаходять новий зміст, орієнтований на створення діючих юридичних механізмів і процедур, що забезпечують реалізацію й захист прав і законних інтересів громадян, їхніх об'єднань у сфері організації й функціонування публічної влади. Помітні зміни, пов'язані з гуманізацією, відбулися в галузях процесуального права, що виразилося в посиленні захисту прав громадян у кримінальному процесі.

5. Поглиблення взаємодії міжнародного й внутрішньодержавного права, що відбиває більше загальну закономірність – поглиблення взаємодії національного суспільства зі світовим співтовариством є наступною тенденцією. Взаємодія міжнародного й внутрішнього права обумовлює так звану інтернаціоналізацію або гомогенізацію останнього, являючи собою одну з основних тенденцій розвитку цього права у XXI ст.

Під інтернаціоналізацією права розуміють зближення принципів права й національних законодавств, поглиблення взаємного впливу різних правових систем. У нових економічних і соціальних умовах правові системи різних держав повинні бути сумісні й здатні взаємодіяти. Це досягається, по-перше, визнанням пріоритету міжнародного права над внутрішнім, по-друге, інтенсивною зміною внутрішнього права під впливом міжнародного. Конституція України закріпила, що загальновизнані принципи й норми міжнародного права й міжнародних договорів є складовою частиною її правової системи.

Інтернаціоналізація національного права, за допомогою його зміни припускає, зокрема, приведення у відповідність його норм із так званими міжнародними правовими стандартами. Термін «міжнародно-правовий стандарт» з'явився в середині минулого століття й міцно ввійшов у юридичну термінологію. Стандартизація в праві є юридичне відбиття стандартизації всього громадського життя – однією із найбільш яскравих рис індустріальної цивілізації, виділеної відомим американським філософом і футурологом О. Тоффлером. Правова стандартизація встановлює як у рамках міжнародних організацій, так і в державному масштабі, єдині мінімальні норми й вимоги до правового регулювання тих або інших суспільних відносин. Правові стандарти сьогодні стосуються всіляких сфер правового регулювання. Насамперед це міжнародно-правові стандарти прав і свобод особи, стандарти в області функціонування правосуддя, у підприємницькій діяльності, у фінансовій сфері й т.д. Під впливом норм і принципів міжнародного права радикально оновлене українське законодавство з прав людини, цивільне, кримінальне, адміністративне та ін.

Подальше поглиблення взаємодії вимагає й обумовлює гармонізацію українського законодавства із законодавством Європи. Необхідність зближення законодавства (насамперед підприємницького і фінансового) визначається прагненням до входження в ЄС. …Для досягнення цієї мети оптимальним може виявитися підхід зорієнтований на правові стандарти Європейського співтовариства, що формуються або вже сформовані.

6. Поряд із вищезазначеним простежується тенденція зростання ролі приватного права. У результаті розширення соціальної діяльності держави збільшилася сфера дії публічного права. Трансформації піддалися навіть ті галузі права, які традиційно вважалися публічними: фінансовому, муніципальному.

7. Посилення приватноправових начал у правовому регулюванні суспільних відносин викликало іншу тенденцію: виникнення нових і стрімкий розвиток наявних комплексних утворень у системі законодавства (масив соціального законодавства, природоохоронне, транспортне законодавство, законодавство про охорону здоров'я, космічне, інформаційне законодавство). Зростання комплексного нормативного регулювання стає одним з основних напрямків розвитку українського законодавства в сучасних умовах.

8. Разом із тим, необхідність втручання держави в економічні процеси з метою реалізації соціальних програм, спрямованих на забезпечення соціальної справедливості й матеріального благополуччя громадян, вимагає впровадження публічних начал у регулювання відповідних відносин, застосування імперативних норм адміністративного права. Поєднання публічних і приватних норм при державному регулюванні економіки буде мати на меті оптимальне співвідношення інтересів суспільства й держави при збереженні свободи підприємництва.

Таким чином, у сучасних умовах усе більше розширюється поєднання приватноправових і публічно-правових методів регулювання в різних галузях українського законодавства. Дану тенденцію в розвитку системи права можна позначити як розмивання кордонів між приватним і публічним правом, а щодо системи

законодавства – як наростання комплексного нормативного регулювання суспільних відносин.

9. Серед сучасних тенденцій у розвитку права, обумовлених наростанням взаємозалежності держав, варто вказати зміну джерельної бази права.

Якщо раніше існував суворий розподіл на континентальну школу права й школу загального права, то сьогодні глобалізація обумовлює необхідність і обов'язковість зближення різних правових систем, а отже, і необхідність зближення й джерел права, і пошуку нових регуляторів суспільних відносин, а тому все більш різноманітними стають у нас види законів, додаються нові й нові джерела права. Судова правотворчість і судовий прецедент проникають з англо-американської до романо-германської правової системи. Зміна джерельної бази права пов'язана також зі зростаючою роллю нормативного договору як форми права. Договір з нормативним змістом – це спільний правовий акт, що оформляє вираження відособлених погоджених автономних волевиявлень двох або декількох суб'єктів права, що визначають правові норми, виконання яких передбачається обов'язковим. В умовах глобального розвитку й зміцнення взаємозалежності, ринкового високотехнологічного розвитку економіки особливого значення набуває не одноособове примусове, а спільне єднальне-добровільне правове регулювання.

10. Однією з характерних рис розвитку правового регулювання в сучасному світі є тенденція до децентралізації правового регулювання, що виражається в перерозподілі ролі й обсягу загальнодержавного й місцевого законодавства.

11. У рамках розвитку системи права можна простежити іншу структурну тенденцію – наростання процесуальності в правовому регулюванні, що виражається в розширенні сфери процесуального регулювання, збільшенні числа процедурно-процесуальних норм, ускладненні процедури, удосконалюванні процесуальної форми. Процесуальне регулювання стає більше чітким і деталізованим. У розвитку процесуального права проглядається наступна важлива закономірність: чим більше розвинена суспільство, тим детальніше в законодавстві прорисовується діяльність, пов'язана з охороною соціального порядку, прав, свобод і законних інтересів громадян і організації

Розширення сфери процесуального регулювання є відбиттям іншої важливої закономірності – підвищення значення й статусу процесуального права в правових системах держав. В умовах демократичної правової держави процесуальне право перетворюється в необхідний засіб забезпечення законності, справедливості й правопорядку в суспільстві.

12. Прискорений розвиток науково-технічної революції дав людству безмежні засоби й можливості скорення природи, що з'явилося найважливішою причиною порушення рівноваги між суспільством і природою й породило погрозу екологічної кризи. Хижацьке використання природних ресурсів в економічній і військовій цілях призвело до забруднення й деградації навколишнього природного середовища (загибель тропічних лісів, глобальне потепління), поставило людство перед небезпекою сировинної кризи. У найближчі два десятиліття природні ресурси Землі можуть бути повністю вичерпані. У зв'язку із цим зростає необхідність чіткого й деталізованого правового регулювання екологічної безпеки планети, охорони й захисту природного середовища, ефективного використання природних ресурсів. У правових системах усіх сучасних держав виникло нове правове утворення – екологічне право, ідейною основою якого є створення екологічної безпеки й стійкого розвитку.

Екологічний фактор впливає на еволюцію права, тому можна говорити, що одна з найважливіших тенденцій сучасного правового розвитку – це екологізація права. Зростання ролі екологічного фактора в житті суспільства вимагає всебічного

врахування екологічних норм при регулюванні економічної діяльності. І, без сумніву, роль екологічного права в цій сфері буде й повинна підсилюватися.

13. Горизонтальна і вертикальна взаємодія правових систем, на цій основі – формування «глобального» права. «Горизонтальна» взаємодія правових систем сучасних держав виражається в тому, що всі основні відомі правові сім'ї зближаються за деякими своїми параметрами: джерелами права, правовою культурою, юридичною технікою, термінологією та ін. «Вертикальна» взаємодія в праві виявляється у взаємному впливі внутрішнього права держав і міжнародного права. У глобальній правовій системі, що формується, з'являються ще два важливі компоненти, про правову природу яких ідуть суперечки – транснаціональне право й наднаціональне право.

На думку науковців, загальний зміст концепції транснаціонального права полягає в тому, що учасники міжнародних відносин (головним чином багатонаціональні підприємства, транснаціональні банки) самі виробляють норми поведінки, які перебувають «за рамками» і внутрішнього, і міжнародного права. Прикладом можуть слугувати уніфіковані правила, розроблені Міжнародною торговельною палатою для міжбанківських операцій; сюди також варто додати процесуальні, колізійні норми та ін. [30, 74].

Явище наднаціональності виникає в тих випадках, коли держави повинні підкорятися нормам, які вже були створені і набули поширення без їхньої згоди.

Глобалізація передбачає збільшення «прозорості меж між різними національними, економічними і політичними системами, що у свою чергу пов'язано з необхідністю вироблення більш загальних норм поведінки політичних, економічних суб'єктів, використання загальних «правил гри» на світовому ринку. Внаслідок цього національні правові системи інтернаціоналізуються, відбувається їх зближення, уніфікація ряду галузей та інститутів права і законодавства. У цілому інтернаціоналізація права відбувається шляхом рецепції і правової акультурації, зближення (конвергенції) правових систем, шляхом уніфікації й стандартизації права.

Однією з тенденцій епохи глобалізації можна вважати те, що, вибираючи методи вирішення проблем, держави все частіше переходять від однобічних дій до двосторонніх, а від них – до багатобічних і наднаціональних; від «м'якого» права – до «твердого» права; від примата внутрішнього права в тих або інших питаннях – до примата міжнародного права [31, 102].

Таким чином, можна стверджувати, що в умовах глобалізації відбувається становлення «глобальної» правової системи, у якій міжнародне право й національні правові системи стають багаторівневими «галузями» і «інститутами», а як об'єкт регулювання з'являється вся соціальна система людської цивілізації. Прикладом може слугувати феномен права Всесвітньої торговельної організації (ВТО), що на сьогоднішній день являє собою «серцевину» галузі глобального права, у потенціалі регулюючу всю сферу світової торгівлі.

Особливість глобалізаційних процесів на початку XXI ст., полягає в тому, що на зміну глобалізації на основі демократичних цінностей приходить тенденція глобалізації на основі принципів безпеки особистості – суспільства – держави практичним результатом якої найчастіше виступає в правоглобалізаційному процесі політична, ідеологічна, правова експансія економічно й політично пануючих країн, а також блоків, в основі чого лежить не чинність права, а право чинності Тому надзвичайну гостроту здобуває сьогодні також проблема конкуренції конституційних цінностей, насамперед цінності людини та її прав.

Значущість прав людини для розуміння проблем і тенденцій розвитку українського права, так і світових тенденцій розвитку права, зумовлена, насамперед тим, що їх можна назвати модусом (від лат modus – міра, спосіб, образ, вид) права, тобто

одиничним проявом субстанції (права). Цей модус є одним з найголовніших, оскільки він по-перше, перебуває у центрі політичного проекту сучасності, виявляє безпосередній зв'язок між владою і справедливістю, а по-друге, права людини розглядаються як незалежні стандарти, завдяки яким можуть критикуватися закони, діяльність уряду та інших політико-правових інститутів, тобто вони виступають у якості критерію легітимації. Ідея прав людини має нормативно-критичний характер, а на думку О. Хеффе вона є опосередкованим принципом справедливості і моральним критерієм, яким повинен керуватися правопорядок. До того ж вони становлять основні концепти сучасної практичної філософії (моральної, правової, політичної) [32, 293].

Отже, вищевикладене дає підстави зробити наступні висновки.

Дослідження напрямів впливу і тенденцій розвитку українського права в умовах глобалізації є актуальним і нагальним завданням, що має теоретичне й практичне значення. Проблеми взаємозв'язку права і глобалізації в останні роки стали предметом наукового пошуку не лише західних, російських, а й вітчизняних науковців.

Глобалізація як універсальне за своєю природою явище, охоплює світову економіку, фінанси, засоби масової інформації, різні сфери й аспекти державного й громадського життя, включаючи право. Глобалізація суттєво впливає на трансформацію, зміни й модернізацію державно-правових інститутів, норм і відносин на всесвітньому, макрорегіональному і внутрішньодержавному рівнях, стимулює, прискорює й оновлює процеси універсалізації в сфері права. Процес впливу глобалізації на право в найбільш широкому, загальнотеоретичному й методологічному плані відрізняється такими особливостями й рисами, як: різнобічність, системність, фундаментальність, має прямий і непрямий вплив на національне (внутрішньодержавне), й на міжнародне право, наявністю певних меж впливу процесу глобалізації на право та ін. Поряд з названими особливостями впливу процесу глобалізації в цілому на право, на його окремі інститути й на теорію права в реальному житті мають місце й інші особливості, які, тією чи іншою мірою співвідносяться з ними.

Глобалізація впливає на право на рівні взаємовідносин національних правових систем, що призводить до посилення їх взаємозалежності, на рівні функціонування національних правових систем, що загострює проблеми світового (глобального) правопорядку, та на рівні методології, що актуалізує пошук нової методології права. Під впливом глобалізації відбуваються внутрішні зміни в праві: змінюється сутність права не тільки на національному, але й на наддержавному, глобальному рівні; змінюється його зміст, цілі, завдання, призначення, а також джерела (форми) права.

У сучасних умовах право виступає як інструмент глобалізації і, водночас, засіб керування її процесами. При цьому зростає не тільки інструментальна цінність права, але і його власна цінність як міри свободи, рівності й справедливості. Ця загальносоціальна тенденція проявляється в низці інших тенденцій розвитку права. Вищезазначене обумовлює глибокі зміни як внутрішньодержавного, так і міжнародного права, включаючи й характер їхньої взаємодії.

Зазначимо найбільш суттєві тенденції розвитку українського права в умовах глобалізації: 1) збільшення зон дії права, розширення меж правового простору; 2) зростання ролі права в удосконалюванні управління соціальними процесами виявляється також у розширенні й поглибленні правового регулювання, появі нових галузей, підгалузей та інститутів права; 3) як на державному, так і наддержавному рівні зростає роль публічного права; 4) простежується тенденція гуманізації права; 5) відбувається поглиблення взаємодії міжнародного й внутрішньодержавного права, що відбиває більш загальну закономірність - поглиблення взаємодії національного суспільства зі світовим співтовариством; 6) інтернаціоналізація права; 7) тенденція зростання ролі приватного права; 8) розширюється поєднання приватноправових і

публічно-правових методів регулювання в різних галузях українського законодавства; 9) зміна джерельної бази права; 10) тенденція до децентралізації правового регулювання, що виражається в перерозподілі ролі й обсягу загальнодержавного й місцевого законодавства; 11) наростання процесуальності у правовому регулюванні, що виражається в розширенні сфери процесуального регулювання, збільшенні числа процедурно-процесуальних норм та ін..; 12) екологізація права; 13) горизонтальна і вертикальна взаємодія правових систем, на цій основі - формування «глобального» права та ін..

Вплив глобалізації на правову систему відбувається не лише на рівні її основних елементів, тобто статичних складових, а й на рівні підсистем, зв‘язків – динамічних складових: правотворчості, правореалізації, правозастосування, які потребують ґрунтовних наукових досліджень.

Ґрунтовного аналізу потребують і проблеми, що виникають внаслідок впливу глобалізації на державу, а саме: суверенітет держави в умовах глобалізації, взаємовідносини суб‘єктів глобалізації (держав, ТНК та ін..), функції та роль держави в економічній, політичній, правовій сферах в умовах глобалізації, роль міжнародних організацій та об‘єднань держав та їх вплив на глобалізацію (ООН, ЮНЕСКО, МОП, НАТО, ЄС, Рада Європи тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. Нерсесянц В.С. Процессы универсализации права и государства в глобализирующемся мире // Государство и право. – 2005. – № 5. – С. 38-47.
2. Куров С.В. Глобализация и образование — правовой аспект // Глобализационные процессы в сфере права: проблемы правового развития в России и СНГ. Материалы научно–практической конференции. 19–20 апреля 2001 р. М.: Юристъ, 2001. – С. 28-32.
3. Twining W. Globalisation and legal Theory. L., 2000.
4. Правовая система России в условиях глобализации и региональной интеграции: теория и практика / Отв. ред. С.В. Поленина. – М.: Юристъ, 2006. – 365 с.
5. Лукашук И.И. Глобализация, государство, право, XXI век. – М.: Спарк. – 279 с.
6. Ударцев С.Ф. О некоторых тенденциях глобальной эволюции государства и права. Караганда, 2004. – 224 с.
7. Глобализация и развитие законодательства. Очерки / Отв. ред. Ю.А. Тихомиров, А.С. Пиголкин. М.: Спарк, 2004. – 286 с.
8. Santos B. Foward a new common Sense. L., 1995. – P. 360–378.
9. Поленина С.В. Мультикультуризм и права человека в условиях глобализации // Государство и право. – 2005. – № 5. – С. 66-77.
10. Общая теория права и государства / Под ред. В.В. Лазарева. 3-е изд. М.: Новый Юрист, 1999. – 432с.
11. Косарев А.И. Великая модернизация глобализма. М.: Проспект, 2004. – 332 с.
12. Interview: The Business of Peace // Vanderbilt Journal of Transnational Law. 2002. – № 2. – Vol. 35. – P. 698 – 670.
13. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. Спб.: Университетская книга, 2001. – 416 с.
14. Тоффлер О. Третья волна. М.: АСТ, 1999. – 466 с.

15. Теоретические и практические аспекты развития правовой системы РФ в условиях глобализации // Государство и право. – 2005. – № 12. – С. 5-12.

16. Endicott T. The impossibility of the Rule of Law // Oxford Journal of Legal Studies. – 1999. – № 4. – Vol. 19. – P. 1-5.

17. Finnis J. Natural Law and Natural Rights. L., 1980.

18. Топорнин Б.Н. Европейское право. М.: Юристъ, 2000. – 455 с.

19. Кочетов Э.Г. Глобалистика: мировая трансформация и стратегия России (мир як пролог нового ренессанса и преддверие Нового человека) // Философия хозяйства. – 2002. – № 1 (19).– С. 130-138.

20. Экимов А.И. Ценностные стандарты права в изменяющемся мире // Глобализационные процессы в сфере права: проблемы правового развития в России и СНГ. – М.: Спарк. – С. 55-59.

21. Holmes O. The Path of the Law // Harvard Law Review. – 1997. – № 5. – P. 996 – 999.

22. Марченко М.Н. Государство и право в условиях глобализации. – М.: Проспект, 2008. – 400 с.

23. Звонарева О.С. Глобализация и взаимодействие цивилизаций: политико-правовые аспекты // Право и политика. – 2005. – №5. – С.79-85.

24. Ильин В.В. Мера // Диалектика материального мира. Онтологическая функция материалистической диалектики. Л.:ЛГУ, 1985. – 344 с.

25. Костицький В. Економічний патріотизм як складова національної ідеї в умовах глобалізації // Право України. – 2006 – № 12. – С. 3-8.

26. Кресін О., Ткаченко О. Національна держава і право в умовах глобалізації // Право України. – 2007. – № 6. – С. 146-149.

27. Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії: Монографія. – К.: Ін–т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – 352 с.

28. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. – Харків: Еспада, 2006. – 776 с.

29. Систематизация законодательства в Российской Федерации / Под ред. А.С. Пиголкина. – Спб.: Юрид. центр Пресс. – 2003. – 380 с.

30. Егоров А.В. Правовая интеграция и ее содержание // Государство и право. – 2004. – № 6. – С.74-84.

31. Правовая система России в условиях глобализации и региональной интеграции (Обзор материалов «круглого стола») // Государство и право. – № 11. – С.102-109.

32. Хеффе О. Политика. Право. Справедливость. Основоположения критической философии права и государства. – М.: Проспект, 1994. – 384 с.